

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора, професора кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету МОН України Фурмана Анатолія Васильовича на дисертацію Онищенко Олени Олександрівни на тему: «Вплив екзистенційної кризи на трансформацію ціннісно–сміслових орієнтацій молоді в умовах війни», подану до захисту в разову спеціалізовану вчену раду ДФ 12489 Південноукраїнського національного педагогічного університету іменні К.Д. Ушинського на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертації зумовлена кардинальною зміною суспільної ситуації в країні – повномасштабною війною в Україні, починаючи з 24.02.2022 року, яка спричинила глибокі трансформації в усіх сферах соціального та індивідуального життя громадян, передусім в економічній, гуманітарній, військовій, освітній, духовній. Причому за цих драматичних обставин винятково вразливою групою є молодь, яка перебуває на етапі становлення ідентичності та системи цінностей і водночас змушена адаптуватися до умов екзистенційного виживання української нації. Це закономірно призводить до надмірних, часто травмівних і дистресових, переживань як дітей і молоді, так і дорослих, що різночасно впливають на модифікацію їхніх ціннісно-світоглядних орієнтирів, функцій, здатностей.

Показово, що дисертація О.О. Онищенко, попри наявність мережива наукових праць, присвячених розвитку ціннісно-смісловій сфері молоді та феномену екзистенційної кризи загалом, вирізняється психологічною своєчасністю і концептуальною обґрунтованістю, оскільки спрямована на з'ясування депланацій у психокультурному світі сучасної української юні, що виникли під тиском неоголошеної війни. Вона втілює у життя вдалу спробу міждисциплінарного дослідження динамічних тенденцій зміни-розвитку ціннісно-смісловій сфері нинішньої молоді в екстримальних умовах повсякдення, коли екзистенційна криза аналізується біполярно: і як травмівний досвід особистості, і як її вагомий ресурсний потенціал, що виявляється у

пошуку сенсу життя та у формуванні нових психічних утворень ціннісного характеру.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Засадничі фундаменталії і параметри кваліфікаційного дослідження є науково вивіреними, логічно продуманими, методологічно доцільними та емпірично верифікованими. Авторка демонструє компетентне володіння поняттєво-категорійним апаратом сучасної теоретичної і прикладної психології, теоретичними концепціями і моделями екзистенційно зорієнтованих пошукувань у сферах філософського і психологічного пізнання, надійним психодіагностичним інструментарієм комплексного вивчення ціннісно-сміслової сфери людини.

Теоретичні розвідки та узагальнення охоплюють широкий спектр опрацювання вітчизняними і зарубіжними науковцями проблематики генези, становлення, функціонування та самоорганізації аксіосфери особистості в умовах суспільної екзистенційної кризи. Водночас емпіричну частину дослідження (розділи 2 і 3) сконструйовано з дотриманням усіх вимог, які ставляться до психологічної діагностики: використано валідні та надійні методики, запропоновано адекватний обсяг вибірки, поєднано кількісні та якісні методи психологічного аналізу здобутих даних, що забезпечило достовірність і репрезентативність отриманих результатів.

Висновки до кожного розділу та узагальнення є логічно виваженими, безпосередньо впливають із поставлених завдань і результатів дослідження та не містять явних суперечностей. Крім того, застосування методів математичної статистики для обробки та інтерпретації отриманих даних дало змогу, з одного боку, емпірично підтвердити слушність авторських концептуальних узагальнень щодо динаміки системних якісних змін ціннісно-сміслової сфери сучасної української молоді, з іншого – сформулювати дієві практичні рекомендації з оптимізації процесів і станів продуктивного проживання юнаками і дівчатами екзистенційної кризової ситуації в країні.

Наукова новизна та значущість отриманих результатів полягає у здійсненні комплексного теоретико-емпіричного дослідження трансформації ціннісно-сміслових орієнтацій молоді в умовах суспільної екзистенційної кризи, зокрема у новітній період війни в Україні, та з урахуванням психологічних аспектів переживання травматичного досвіду, задіяння механізмів сенсотворення, критеріїв та індивідуальних стратегій адаптованості окремої особистості. Уперше здійснено комплексне вивчення впливу екзистенційної кризи сьогочасного українського соціуму на ціннісно-сміслові орієнтації, психологічну стійкість і смислову інтеграцію молоді за чотирма векторами удетального психологічного аналізу об'єктно-предметного поля пошукування, а саме пізнання ціннісних пріоритетів і патернів, особистісне прийняття себе в умовах кризи, формування конструктивних уявлень про майбутнє, виявлення внутрішніх ресурсів, що сприяють подоланню юнаками і дівчатами надмірного екзистенційного напруження.

Вагомим науковим здобутком дисертації є фундаментальне концептуальне та емпіричне обґрунтування трьох ресурсних траєкторій екзистенційного зростання молоді за кризового стану соціальної психіки українства: а) збереження наявного стану смислу буття і ментального здоров'я зокрема, б) активний пошук сенсу життя та розширення внутрішніх горизонтів особистісної самореалізації, в) задоволеність від повсякденного ковітального екзистенціювання і, щонайперше, здолання юнаками та дівчатами почуттєвих станів непотрібності, втраченості, відчаю. Водночас, на тлі детального аналізу конструктивного, помірному і деструктивного рівнів проживання особою екзистенційної кризи, аргументована важлива роль символізації переживань як інтегрального показника її самісного благополуччя та стимуляційного складника екзистенційної рефлексії. Через символи українська молодь переосмислює власну ідентичність, оновлює систему цінностей, спирається на міжособистісні стосунки як на головний ресурс смислопродукування, врешті-решт надає перевагу тим символам, які актуалізують відчуття внутрішньої опори та стабільності, моральної сили та обрії майбутнього. Це свідчить про значний

адаптивний потенціал молодих людей, про їхню здатність не лише долати стрес, а й трансформувати пережиту екзистенційну кризу в поштовх до психосоціального розвитку і самовдосконалення.

Практичне значення результатів дослідження має три аспекти компетентного психологічного практикування: створено та вперше апробовано авторську методику «Екзистенційний компас молоді» (О.О. Онищенко), що фіксує ступені уявлення екзистенційної дезадаптації, внутрішнього вигорання, втрати сенсу життя, духовної порожнечі; вдосконалено діагностичний інструментарій для вивчення ціннісно-сислової сфери молоді і для виявлення зв'язку між рівнем екзистенційної кризи особистості наявною структурою її цінностей; використано напружений науковий зміст для збагачення навчальних курсів із глибинної психології, психології особистості та екстремальної психології.

Зміст дисертації та відповідність встановленим вимогам. Дисертаційна робота О.О. Онищенко має чітко вибудовану, завершену й внутрішньо узгоджену структуру, що охоплює анотації, вступ, три логічно взаємопов'язані розділи з підсумковими висновками, загальні висновки, список використаних джерел і додатки. У цілому така композиційна організація забезпечує послідовне розгортання авторського задуму від теоретичного висвітлення аналізованої проблематики до її емпіричного вивчення та психологічної інтерпретації результатів ґрунтовно виконаної експериментальної частини пошуку. Зміст роботи повністю відповідає поставленій меті та завданням дослідження, характеризується концептуальною цілісністю, логічною виваженістю і повнотою викладу матеріалу.

Перший розділ дисертації присвячено ґрунтовному аналізу феноменів аксіосфери, екзистенційної кризи та ціннісного зорієнтування особистості. Передусім він містить належний теоретичний аналіз сучасних підходів до вивчення ціннісно-сислової сфери людини і явища екзистенційної кризи, зокрема механізмів її переживання і подолання. Здобувачка систематизує наукові концепції, розкриває структуру ціннісно-сислових орієнтацій та

особливості їх трансформації під впливом суспільних кризових умов. Загалом теоретична частина роботи вирізняється міждисциплінарністю, ємністю та логічною структурованістю.

У *другому розділі* обґрунтовано використання батареї валідних психодіагностичних методик, а також розроблено авторську методику «Екзистенційний компас молоді», що підсилює наукову новизну роботи. Запропонований інструментарій має чітку структуру і містить субшкали, що відображають засадничі параметри екзистенційного перебігу: смислопродукування, надію та віру в майбутнє, внутрішню цілісність і здатність до особистісної адаптованості. У підсумку це уможливило комплексний аналіз ціннісно-смыслових змін і виокремлення рівнів екзистенційної стійкості молоді в умовах війни. Окремо описано вибірку, процедуру збору та обробки даних відповідно до сучасних вимог емпіричної психології.

У *третьому розділі* подано результати емпіричного дослідження, феномену екзистенційної кризи, отримані за допомогою кореляційного, кластерного та факторного різновидів аналізу. Встановлено взаємозв'язки між наявністю та пошуком сенсу, рівнем екзистенційного напруження, життєвою задоволеністю, ціннісними орієнтаціями та ступенем переживання кризи молоддю. Виокремлено три рівні її проживання – конструктивний, посередній і деструктивний, що відображають різні типи інтеграції ціннісно-смыслові сфери. Отримані результати підтверджують значний унесок роботи у психологічне розуміння перебігу екзистенційних процесів української юні під час війни.

Практична значущість опонованого дослідження полягає у доречності застосування його результатів у психологічному консультуванні, кризовій допомозі, освітніх програмах і тренінговій роботі зі студентською молоддю. Авторську методику «Екзистенційний компас молоді» слушно використовувати як діагностичний і корекційний інструмент.

Висновки дисертації є обґрунтованими, логічно випливають з отриманих результатів та узагальнюють основні закономірності трансформації ціннісно-сміслової сфери молоді під впливом загальносуспільної екзистенційної кризи.

Повнота викладення результатів у наукових публікаціях. Основні наукові положення, узагальнення, концептуальні підходи і моделі, результати емпіричного дослідження, об'єктивовані у дисертації, послідовно й системно відображені у публікаціях здобувачки, що забезпечує їх апробацію, наукову верифікацію та відповідає вимогам МОН України до робіт, поданих на здобуття ступеня доктора філософії. Зокрема, матеріали кваліфікаційного дослідження апробовано у трьох наукових статтях і семи тезах доповідей на всеукраїнських і міжнародних конференціях. Примітно, що всі публікації відзначаються коректним використанням поняттєво-категорійного апарату, чіткою аргументацією, логічною послідовністю та дотриманням академічної доброчесності. Вони засвідчують здатність дисертантки до наукової рефлексії, теоритичного узагальнення та самостійного осмислення складних психологічних феноменів, підтверджують наукову зрілість, системність дослідницької діяльності та відповідність вимогам до дисертації на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Зауваження та дискусійні питання. Незважаючи на високу наукову цінність і концептуальну ґрунтовність дисертації, доцільно окремо вказати на низку зауважень і дискусійних питань як на орієнтири для подальших досліджень:

1. Перший розділ дисертації (с. 33-92), маючи невиправдано широку назву, насправді ґрунтовно висвітлює найактуальніші теоретичні питання психологічної генези аксіосфери особистості в умовах екзистенційної війни українського народу, що опрацьовані на сьогодні вітчизняними і зарубіжними науковцями. Натомість методологічні принципи, підходи і засоби пізнання феномену екзистенційної кризи розглянуті контурно. Тому хотілося б побачити більш детальне

аргументування саме філософських і психологічних методологією дослідження у їх логічному взаємодоповненні.

2. Попри те, що в дисертації цілком виправдано мовиться про екзистенційну кризу особистості юнацького віку, все ж в окремих текстових контекстах йдеться про екзистенційну кризу соціальної психіки українців як нації в напружених реаліях її ковітального виживання, що породжує невиправдану багатозначність базового терміна. Водночас бажано було б розкрити психологічний зміст феноменальних проявів екзистенційної кризи, зокрема уточнити межі між її нормальними (розвитковими) та патологічними формами і маркерами оприявлення.
3. В емпіричному розділі роботи (с.119-234), незважаючи на наявність масиву емпіричних даних (параметрів, показників, ознак, критеріїв, коефіцієнтів тощо), їх численних графічних і табличних презентацій бракує порівняння отриманих результатів дисертантом із результатами інших науковців, які останніми роками працюють в даному напрямку психологічного пізнання.
4. Зміст опонованої дисертації подекуди не позбавлений як банальностей, тобто психологічних очевидностей, що описуються академічною мовою, так і надмірних ускладнень окремих формулювань. Якщо науковий стиль викладу матеріалу не викликає заперечень, то літературному стилю бажано було б надати більшої відповідності канонам української мови.

Висновок про відповідність роботи встановленим вимогам МОН.

Кваліфікаційна робота Оніщенко Олени Олександрівни «Вплив екзистенційної кризи на трансформацію ціннісно–сміслових орієнтацій молоді в умовах війни» є самостійно виконаним, цілісним і завершеним психологічним дослідженням, присвяченим актуальній темі та із застосуванням сучасних методів. Вона відзначається логічною, структурною та змістовою чіткістю, містить обґрунтовані наукові і суто прикладні результати, що мають новизну, теоретичну

значущість, практичну вагомість і підтверджують солідний особистий внесок здобувачки в сучасну вікову психологію та достатньою мірою відображені в її наукових публікаціях.

За змістом, науковим рівнем, теоретичною та практичною значущістю, новизною отриманих результатів, системністю викладу та якістю їх публічного представлення, дисертація Оніщенко Олени Олександрівни повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. №341, 19.05.2023 р., №502 від 03.05.2024 р. №507), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія з галузі 05 Соціальні та поведінкові науки.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
та соціальної роботи
Західноукраїнського національного
університету МОН України

Анатолій В. ФУРМАН

Підпис *Анатолій В. Фурман*
Завіряю:
НАЧАЛЬНИК
ЗАГАЛЬНОГО ВІДДІЛУ *Алла Сенік*